եացքի և աշխարհակարգի մասին եղած պատկերացումների հետ:

«Մինչնաղարի մարդը, — գրում է Լիխաչովը, — ասես միշտ զգում է աշխարհի բոլոր կողմերը՝ արևելքը, արևմուտքը, հիւսիսը և հարաւը: Նա զգում է իր դիրքը նրանց նկատմամբ: Եկեղեցու բեմը նոյնպէս ուղղուած էր դէպի արևելք: Իր տան մէջ էլ նա սրբապատկերները կախում էր արևելեան անկիւնում: Նոյնիսկ մեռածին դերեզման էին իջեցնում դէմքով դէպի արևելք:

Աշխարհի երկրների դիրքին համապատասխան էին տեղադրուած դրախտը և դժոխքը: Դժոխքը արևմտքում էր, դրախտը՝ արևելքում: Պատմութիւնը նոյնպէս տեղաբաշխում էր ըստ աշխարհի երկրների· առջևում՝ արևելքում, աշխարհի սկիզբն էր ու դրախտը, եաևում՝ արևմուտքում՝ աշխարհի վերջը, նրա դալիքը և ահեղ դատաստանը: Պատմութեան չարժումն ընթանում է արևելքից դէպի արևմուտք: Աշխարհագրութիւնն ու պատմութիւնը համապատասխանում են իրար»[12]:

Մենք հակուած ենք վարքերի սիւժետային այդպիսի կառուցուածքի մէջ տեսնել միջնադարեան մարդու դիտակցութեան մէջ արմատաւորուած պատկերացումը աշխարհի մոդելի մասին, դոյութիւն ունեցող ամէն բան նախասկզբից, նախահիմքից բխեցնելու միտումը, այստեղից է սկսւում նաև աշխարհի կրօնական ըմբռնումը՝ Արևելքը դիւսում է իբրև քրիստոնէութեան օրրան: Ուստի Արևելքը նաև մեկնակէտ է, պատումի սկիզբը, իսկ արևելքի մարդը կոչուած է չարժուելու դէպի արևմուտք՝ այն փրկելու և սուրբ Արևելքին մերձեցնելու համար:

Արևելքը այստեղ այն ընդհանրական, հաւաքական կերպարն է, որի մէջ առանձին արևելեան երկիրները՝ Ասորիքը, Հայաստանը, Յունաստանը և այլն, առանձին բազադրիչ մասեր են: Հեռզհեռէ, անմիջական շփումների հեռանքով, վերջիններս առանձնանում են իրրև ինքնուրոյն միաւորներ: Ընդորում, առանձին արևելեան երկրների ընկալումը համամման է Արևելքի հաւաքական ընկալման՝ դա նոյն աշխարհակիզրն է՝ քրիստոնէութեան օրրանը:

Հայկական թեմայի ուսումնասիրութիւնը վազ միջնադարեան ֆրանսիական սրբախոսական դրականութեան մէջ (մենք կանդ առանք վարքագրութեան միայն մէկ տեսակի վրայ, հընդգրկելով ողջ հարուստ նիւթը և չքննեցինք այս տեսակէտից նոյնքան հետաքրքրիր ու կարևոր վկայաբանութեան ժանրը) թոյլ է տալիս աւելի համակողմանի և խորը վերլուծել այդ թեման պատմական աւելի ուշ չրջաններում: Հայկական թեման 11—14–րդ դարերի ֆրանսիական դրականութեան մէջ կրում է նախորդ չրջանի դրականութեան ազդեցութիւնը, իսկ հայ ազգային կերպարի ձևաւորումը սերտօրէն փոխկապակցուած է աւելի վազ չրջանում ձևաւորուած ազգային դիրքորոշումների և տեսլեսների հետ:

ԿԱՐԱԳԵՕԶԵԱՆ ԳՈՀԱՐ

[12] Լիխաչով Դ., Ռուս հին գրականութեան պոետիկա, Մոսկուա, 1979, էջ 343:

ԷՋԵՐ ՀԱՅ–ՀՆԴԿԱԿԱՆ ԿԱՊԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԻՑ

1983–ի տարեմուտին սովետա–հնդկական պիտաժողովի էին հաւաքուել երկու երկրների ականաւոր Ֆիլիոլոգները: Գիտաժողովի տեղի էր ունենում Հայաստանի լեռներում Ծուարած Ծաղկաձորում: Երբ արդէն լսուել էին բոլոր զեկուցումները ու լի մի էին բերուել արդիւնքները, պիտաժողովի մասնակիցներն այցի գնացին Օրբելի եղբայրների թանգարանը, որը գտնուում է հենց այստեղ, հռչակուած պիտնական եղբայրների ծննդավայրում: Ցայտնի է, որ եղբայրներից մէկը Լեւոն Արզարի Օրբելին նշանաւոր Ֆիլիոլոգ էր, որի հռչակը դուրս է եկել մեր երկրի սահմաններից: Թանգարանի առենդներից մէկի մօտ էքսկուրսավարը հիւրերին ցոյց տուեց Լեւոն Օրբելու լուսանկարը իր մի խումբ աշակերտների հետ, որոնցից մէկը Հնդկաստանից էր: Յաւոք, թանգարանի աշխատակիցներին յայտնի չէր նրա ազգանունը եւ հետագայ ճակատագիրը: Եւ այդտեղ պարզուեց, որ տարիներ առաջ Օրբելուն աշակերտած հնդիկ Ֆիլիոլոգը այժմ աշխատում է Հնդկաստանի գիտական կենտրոններից մէկում եւ յայտնի անուն է հնդիկ գիտնականների չրջանում . . .

Այսպէս ահա, մի անդամայն պատահականօրէն գրուեց եւս մի քանի տող Արեւելքի երկու հնագոյն ժողովուրդների՝ հայերի եւ հնդիկների հին աւուրց բարեկամութիւնն արձանագրող մատեանում, բարեկամութիւն, որ իր սկիզբն առնում է ալեհեր դարերի խորքից: Այդ մասին ուշագրաւ տեղեկութիւններ կան յոյն պատմիչներ՝ Քսենոֆոնի (5–4–րդ դար մ· թ· ա·), Պրոկոպիոսի (6–րդ դար), հայ պատմիչներից՝ Մովսէս Խորենացու, Ագաթանգեղոսի (5–րդ դար), Չնորհալու (13–րդ դար) եւ այլոց գործերում:

Հայ–հնդկական յարաբերութիւնների աչքառու սկսուել է մ· թ· ա· 4–րդ դարի երեսնական թուականներից, երբ Ալեքսանդր Մակեդոնացին, նուաճելով Արեւելքը, ստեղծեց հսկայածաւալ կայսրութիւն: Դրա հնոր հիւ համաչխարհային առեւտրի ոլորտն ընդգրկուեցին Պարսկաստանը, Հնդկաստանը, Միջին Ասիան: Հայաստանը մտաւ տարանցիկ առեւտրի ցանցի մէջ:

Հնդկաստանից Հայաստան էին ներմուծւում գլխաւորապէս թանկագին քարեր, գեղանիւթեր, որոնց անուանումներին յաճախ կարելի է հանդիպել հայկական հին եւ միջնադարեան բժշկարաններում: Հայերը Հնդկաստան էին արտահանում մանուածրա–պէս գունաւոր կաչիներ ու զանազան ներկեր: Ամբողջ Հնդկաստանում հանրայայտ էին հայկական մուգ կարմիր եւ որդան կարմիր ներկերը:

Հայ–հնդկական կապերի հնագոյն ժամանակաշրջանը պարունակում է ականամանակաշրջանը պարունակում է ականատեսների բազմաթիւ վկայութիւններ, որոնք կոնկրետ փաստեր են ածանգրել երկու ժողովուրդների հնամեայ բարեկամութեան մասին: Նոր չրջանը՝ 16–17–րդ դ· դ·, ընդգրկում է հայ գաղթավայրերի պատմութիւնը, հնդկահայերի քաղաքական, տնտեսական, մշակութային կեանքը: Այս չրջանում հնդիկների երկրում ապաստան գտած հայերը առեւտրական կապերի մէջ էին չափ երկրների հետ եւ զգալի դեր էին խաղում ժամանակի միջազգային չուկայում: «Հայերը, այս ճարպիկ ճանապարհորդ առեւտրականները, — գրում է ուսումնասիրողներից մէկը, — լաստանաւերով Տիգրիսի վրայով հնդկական ապրանքները եւ մեռաքը հասցնում էին մինչեւ հիւսիս, նրանց քարավանները հասնում էին մինչեւ Դոն . . .»:

Հնդկաստանի հայ գաղթօջախների եւ հայ–հնդկական համագործակցութեան մասին արժէքաւոր փաստեր է պարունակում Թովմաս Խոջամալեանի «Պատմութիւն հընդկաց» աշխատութիւնը, որը գրուած է Հընդկաստանի տիրակալ Շահ Ալեմի արքայական դրադարանի եւ դիւանատան պատմական փաստաթղթերի հիման վրայ եւ լոյս է տեսել 1848–ին, Կալկաթայում: Պատմական մեծ հետաքրքրութիւն են ներկայացնում նաեւ Մ. Թաղիպեանի, Ա. Ալպոյաճեանի, Մ. Սեթեանի՝ հնդկաստանին եւ հնդկահայերին

© National Library of Armenia

նուիրուած ուսումնասիրութիւնները, որոնք վկայում են հայերի ակտիւ մասնակցութիւնը իրենց հիւրընկալած երկրի, ոչ միայն տնտեսական, այլ նաեւ քաղաքական, հասարակական, մշակութային կեանքին: 1760–1763 թ.թ. անգլիական գաղութատէրերի դէմ Բենգալիայի ապստամբ ուժերի գլխաւոր հրամանատարն է եղել Գէորգին խանը՝ Գրիգոր Յարութիւնեանը: Հայորդի բանաստեղծ Զուլ Գարնան էրմենների երգերը մաել են հնդկական տաղարանները, գեանջեցի հայ էր նաեւ հնդկական Ֆիրդուսին՝ Սարմատը:

Հայ առաջադէմ հասարակական միտքը միշտ ջերմ համակրանքով է վերաբերուել հնդիկների պատմական ծանր ճակատագրին, այդ տաղանդաւոր ժողովրդի հնագոյն մշակոյթին ու արուեստներին: Այդ հետաքրքրութիւնն ու համակրանքն արտայայտուել են ինչպէս բուն հայրենիքում, այնպէս էլ աշխարհի տարբեր ծագերում բնակուող հայ գրողների, մշակութային ու հասարակական գործիչների ստեղծագործութիւններում, Մ. Նալբանդեան, Ե. Օտեան, Լէօ եւ շատ ուրիշներ: Հնդկաստանի հինաւուրց մշակոյթն ու գիտութիւնը հետաքրքրութիւնների նիւթ են եղել Ալիշանի, Աբեղեանի, վերը յիշուած Օրբելի եղբայրների համար: «Ես Մադրաս կղնայի ուխտաւորի նման, Ասիայի գրողների՝ Դելիում կայացած մէկին կոնֆերանսում 1957–ին, ասել է սովետահայ անուանի գրող Գարեգին Սեւունցը, եւ այնտեղ առաջին հերթին կդանէի այն տունը, որտեղ 1794–ին ծնուել է հայ պարբերական մամուլը, մեր անդրանիկ լրագիր „Աղդարարը“»:

Հայ–հնդկական մշակութային կապերի ամենապայծառ էջերից է հնդիկ մեծ բանաստեղծ ու փիլիսոփայ, Նոբելի մրցանակի դափնեկիր Ռաբինդրանաթ Թագորի մուտքը հայ իրականութիւն, նրա ստեղծագործութիւնների թարգմանութիւնները հայ դասական գրողների կողմից, դրանց գնահատումն ու արժէքաւորումը: Այդ մասին մեզանում գրուել են գիտական հետազօտութիւններ, ուսումնասիրութիւններ: Գիտական առանձին հետազօտութեան նիւթ կարող է ծառայել հնդկահայ գործիչ Ա. Ալլահվերդեանի՝ Թագորի արձակ պոէմների գրքի «Գիթանջալիի» թարգմանութիւնն ու մեկնաբանութիւնը: Ուշագրաւն այստեղ այն է, որ Ալլահվերդեանը ոչ միայն գիտէր Թագորին ծնած երկիրը, հնդիկների ազգային բնաւորութիւնն ու հինաւուրց մշակոյթը· այլեւ առիթ էր ունեցել տեսնել իրեն՝ մեծ բանաստեղծին, լսել նրա հրապարակային ելոյթները: Թագորն իր հերթին հայերի հանդիպել էր նաեւ իր հայրենիքից դուրս՝ Իտալիայում, 1925–ին, երբ նրան հիւրընկալել էին Վենետիկի Սուրբ Ղազար կղզու Մխիթարեան հայրերը:

Նկատի առնելով հայ եւ հնդիկ ժողովուրդների դարաւոր կապերը, որոնք յատկապէս ամրապնդուել են վերջին տասնամեակներին, 1982 թ. ստեղծուեց Սովետա–հնդկական բարեկամութեան համամիութենական ընկերութեան Հայկական բաժանմունք, որի վարչութեան կազմում ընտրուեցին անուանի գիտնականներ, մշակոյթի ու արուեստի գործիչներ: Ընկերութիւնը զգալի աշխատանք է կատարում հայ–հնդկական բարեկամական ու մշակութային կապերի ամրապնդման ուղղութեամբ, կապեր, որոնք մեր օրերում նոր որակ ու բովանդակութիւն են ստացել:

Հայ–հնդկական դարերի պատմութիւն ունեցող բարեկամական կապերի առանձնայատկութիւնն այն է՝ որ այն միշտ կրել է փոխադարձ բնոյթ: Հնդիկ անուանի գիտնական, հայ ժողովրդի պատմութեան ու հին պրականութեան գիտակ Սունիթի Կումար Զաթթերջին հատուածներ է թարգմանել մեր «Սասունցի Դաւիթ» էպոսից, թարգմանել է նաեւ «Վահագնի ծնունդը» առասպելը եւ այլ գործեր, ուսումնասիրութիւններ է գրել դրանց մասին: Այդ ազնիւ աւանդոյթը այսօր չարունակողներից մէկն է երիտասարդ բանաստեղծուհի, արուեստագիտութեան մագիստրոս Ռաթնա Գանգուլին, որի ջանքերի շնորհիւ հնդիկ ընթերցողը կարդում է Յովհաննէս Թումանեանի, Րաֆֆու, Աւետիք Իսահակեանի, եւ ուրիշ հայ գրողների ստեղծագործութիւնների՝ բնագրից կատարուած թարգմանութիւնները:

1983–ին Հնդկաստան այցելեցին հայ–հնդկական ընկերութեան վարչութեան նախագահ, Մ. Մաշտոցի անուան Մատենադարանի տնօրէն Ս. Արեւշատեանը, եւ հայ մի խումբ արուեստագէտներ: Հայաստանի ժողովրդական նկարչուհի Մարիամ Ասլամազեանը, որը նոյնպէս քանիցս այցելել է Հնդկաստան, իր ստեղծագործութեան մէջ առանձնայատուկ տեղ է տալիս հնդկական

մոտիւներին: Նրա լաւագոյն աշխատանքների թուին է պատկանում Հնդկաստանի պրեմիեր–մինիստր, մեր օրերի պետական անուանի գործիչ Ինդիրա Գանդիի դիմանկարը:

Սովետ–հնդկական բարեկամութեան ընկերութեան հայկական բաժանմունքում սիստեմատիկաբար կազմակերպւում են երեկոներ, նուիրուած Հնդկաստանի պետական եւ մշակութային ականաւոր գործիչներին, ինչպէս նաեւ լուսանկարային ցուցահանդէսներ, որոնք պատկերում են Հնդկաստանի հանրապետութեան այսօրուայ կեանքը, կազմակերպւում են նաեւ ընդունելութիւններ Հայաստան այցելած հնդիկ հիւրերի պատուին, որոնք անխառն հետաքրքրութեամբ ծանօթանում են հայ ժողովրդի կեանքին, արուեստին, մշակոյթին:

ՄԵՐԻ ՄԱՔՍԱՊԵՏԵԱՆ

© National Library of Armenia